

ibratlı islerdi ámelge asırıwda Ullı sahipqıran Amir-Temir babamızdıń óz ustazın tán alǵanlıǵı hám oǵan sheksiz minnetdar bolǵanlıǵın bildirip, dúnyadan ótpesinen aldın ózin ustazınıń ayaq ushına jerlewdi wasiyat etkenligi, wasiyatın orınlanǵanlıǵıda itibardan shette qalmaqta.

Juwmaqlap aytqanda bul kórinislerdiń barlıǵı qayta tiklengen hám qayta tikleniwın ele de dawam etip atırǵan

etnopedagogikalıq qádriyatlarımızdıń kóp qıyınshılıqlar menen bolsa da qayta tikleniwı – ádep-ikram tárbiyasınıń girewi ekenligi amelde óz kórinislerin tabıwǵa imkaniyat jaratıldı. Tiklengen qádriyatlarımız járdeminde jaslarımızda, sonıń ishinde, bolajaq oqıtıwshılarda da ádep-ikramlılıq kónlikpelerdi jetilistiriw – naǵız sotsial-pedagogikalıq záruriyat ekenligi óz-ózinen málim boldı.

Ádebiyatlar

1. Mirziyoyev Sh. Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi. 2016-yil 18-oktyabr. / Milliy taraqqiyot yo‘limizni qatiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: «O‘zbekiston» NMIU 2017.

2. Ajiniyaz. Shiǵarmaları. –Tashkent: «Adabiyot», 2024.

3. Kaldibekova A., Xodjaev B. Pedagogik aksiologiya [Text]: uslubiy qullanma / A.Qaldibekova, B.Xodjaev. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009.

4. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi. Jetti tomliq. Tórtinshi tom Z-Q (qozdırıwshılıq) - [Tekst]. -Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2023.

5. Qaraqalpaq etnopedagogikası. Pedagogikalıq institut talabaları ushın oqıw qollanbası. –Nókis: «Bilim», 2010.

6. MAQTUMQULI. Qosıqlar. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1984.

7. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafası (Aksiologiya). -T.: «Akademiya», 2011.

8. Nizanov M. Qaraqalpaqlar [Tekst]; II kitap. – Nókis: «Bilim», 2021.

9. Tarbiya: (ota-onalar va murabbiylar uchun enciklopediya) / tuzuvchi M.N.Aminov. -T.: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti? 2010.

10. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi (ikki jildli) 1-jild. –Toshkent: «O‘qituvchi», 1995.

11. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”. – Toshkent: www.ziyouz.com kutubxonasi. 207-b.

12. Farmonova M. Qadriyatlar – manaviy kamolot asosi. Ilmiy-uslubiy qo‘llanma. –Toshkent: «Tasvir». 2019.

REZYUME. Maqolada qadriyat tushunchasiga ilmiy baho berilgan hamda davlat va jamiyatning mustaqillikka erishgunga qadar milliy qadriyatlarga munosabati va ularning zamonaviy davrda axloqiy tarbiyaga aloqadorligi qiyosiy tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ. В статье даётся научная оценка понятию ценности и проводятся сравнительный анализ отношений государства и общества к национальным ценностям до обретения Независимости и их отношения к нравственному воспитанию в современную эпоху.

SUMMARY. The article provides a scholarly assessment of the concept of value and provides a comparative analysis of the state and society's approach to national values in the pre-independence period, as well as the current approach to moral education.

INKLYUZIV TÁLIMDE KITAPQUMARLÍQ MÁDENİYATÍN RAWAJLANDÍRÍWDÍŃ PEDAGOGIKALÍQ TIYKARLARÍ

G.N.Pirniyazova – stajyor oqıtıwshı

G.J.Bektursinova – stajyor oqıtıwshı

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch so‘zlar: inklyuziv ta‘lim, o‘quvchi, o‘qituvchi, kitob, kitobxon, madaniyat, pedagogika, o‘qish.

Ключевые слова: инклюзивное образование, ученик, учитель, книга, читатель, культура, педагогика, чтение.

Key words: inclusive education, student, teacher, book, reader, culture, pedagogy, reading.

Inklyuziv tálim sistemasında oqıtıwshılardıń kásiplik sheberligi hám birge islesiwı dáslep ayrıqsha zárúrlikke iye balalar menen islesiwdiń ózine tán ózgeshelikleri menen baylanıslı. Inklyuziv tálim mayıplıǵı bolǵan balalarǵa hámme ushın teń múnásibetti támiyinlewshi, biraq arawlı zárúrlikke iye balalar ushın kerekli shárayat jaratawshı ideologiyaǵa tiykarlanadı.

Ózbekstan Respublikası Konstituciyasında hámme ushın tálim alıw huqıqı kepillengen. Milliy nızamshılıǵımızda mayıplıǵı bolǵan shaxslar ushın dárejelerdi payda etiwde teń huqıqlar belgilengen. Búgingi kúnde mayıplıǵı hám rawajlanıwında nuqsanı bolǵan balalardıń sıpatlı bilim alıwı hám keyinshelli múnásip jumıs tabıwı ushın olarǵa haqıyqiy inklyuziv shárayatlardı jaratıw boyınsha mámleketimizde bir qatar jumıslar ámelge asırılmaqta.

Inklyuziv tálimniń áhmiyetli mashqalalarınan biri bolǵan ayrıqsha tálimge zárúrligi bolǵan tálimnin

áhmiyetli mashqalalar toparın anıqlap, olarǵa sıpatlı tálim formalarında bilim beriw hám dárejesin anıqlawdan ibarat. Inklyuziv tálimdi rawajlandırıwda ústin baǵdarlarǵa iye bolǵan principleri hám baǵdarlar zárúr áhmiyetke iye.

Ulıwma bilimlendiriw baǵdarlamasınıń nátiyjeli rawajlanıwı ushın mayıp oqıwshılardı arawlı sharayatlar jaratıp beriliwi lazım. Dáslep, biz shınıǵıwlarǵa jantasıwları individualizaciya qılıw, atap aytqanda shınıǵıwdı shólkemlestiriw ushın shárayatlardı tańlaw, wazıypalardı orınlaw formasın individuallastırıw hám nátiyjelerdi usınıwdıń alternativ usılların tanlaw, nátiyjelerdi sıpatlı bahalawǵa jantasıw talap etiledi. Sonday-aq, inklyuziv tálim shárayatında mayıplıǵı bolǵan balalardı kitapqumarlıq mádeniyatı ruwında tárbiyalaw házirgi kunniń aktual wazıypalarınan bolıp esaplanadı.

Búgin watanımızdıń jedel rawajlanıp atırǵan bir dáwirinde babalarımız hám ilimpazlar pikirinde sáwlelengen kitap oqıw hám kitapqumarlıq mádeniyatın

qalıplestiriwge bolǵan itibar mámleket siyasatı dárejesine kóterildi desek, asıra aytqan bolmaymız.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevtiń 2017-jıl 12-yanvar kúńı «Kitap ónimlerin basıp shıǵarıw hám tarqatıw sistemasın rawajlandırıw, kitap oqıwdı hám kitap qumarlıq mádeniyatın arttırıw jáne úgit-násiyatlaw haqqında»ǵı F-4789-sanlı biyligi elimizde umıtılıp baratırǵan kitap oqıw mádeniyatın qaytadan qalıpine keltiriw islerine unamlı tásir jasadı [1].

Kitapqumarlıqqa bolǵan qızıǵıwshılıq shaxstıń iskerliginiń nátiyjeli bolıwın támiyinleydi. Sol sebepten de kitapqumarlıq járdeminde oqıwshılarda ádebiy kitaplardı salıstırǵanda qızıǵıwshılıqtı qalıplestiriw ayırıqsha áhmiyetke iye. Oqıwshılarda ádebiy kitaplardı bolǵan qızıǵıwshılıqtı oyatıwda oqıtıw procesi tiykarǵı orındı iyeleydi. Oqıtıw procesiniń aldına shaxstı hár tárepleme kitapxanılıqqa say tárizde rawajlandırıw wazıypası qoyılǵan. Búgingi kúnde oqıwshılarda kitaplardıń járdeminde ádebiy kitaplardı bolǵan qızıǵıwshılıǵın oyatıw social-pedagogikalıq zárúrlikke aylanıp atır.

Kitapqumarlıqqa bolǵan qızıǵıwshılıq - oqıwshılardıń kitaplarda kórsetilgen ata-babalar tájiriyesin úyreniw hám ózleriniń iskerligi dawamında paydalanıwǵa bolǵan umtılwın ańlatıwshı qızıǵıwshılıq bolıp tabıladı. Onıń ushın oqıwshılarda intellektuallıq hám de emocionallıq belsendilikti qalıplestiriwi kerek. Intellektuallıq hám de emocionallıq belsendilik kitaplarda maqsetke baǵdarlangan tiykarǵı komponent sıpatında kórinip, ol oqıwshılardı sociallıq tájiriyebe usınıwǵa xızmet etedi. Sebebi kitaplarda bul tájiriyebe anıqlanıp, ata-babalardan áwladlarǵa usınıs etiledi. Sol sebepli biliwge tiykarlangan qızıǵıwshılıqlar tańlawǵa tiykarlangan qızıǵıwshılıq bolıp, birinshi náwbette, oqıwshılardıń intellektuallıq tárepin rawajlandırıwǵa járdemlesedi. Qızıǵıwshılıqtıń járdeminde oqıwshılar arnawlı bir tarawdaǵı bilimlerdi ózlestiriwge belsendilik penen kirisedi. Bunda olardıń kitap jaqınan járdem beredi.

Kitapqumarlıq – tek ǵana salamat oqıwshılardıń emes, al mayıplıǵı bolǵan oqıwshılardıń neni úyretiw hám qanday qurallar járdeminde olardıń kórkem ádebiyatqa bolǵan qızıǵıwshılıqların rawajlandırıwdı belgilep beretuǵın pedagogikalıq hádiyse bolıp esaplanadı.

Kitapqumarlıq járdeminde tek ǵana oqıwshınıń sóylewin hám intellektuallıq iskerligin qalıplestip ǵana qalmastan, al ulıwma oqıw xarakterindegi bilim, kónlikpe, tájiriyebe hám kompetenciyaların arnawlı bir jıyındısın quraydı.

Kitapqumarlıq bul óziniń úsh tiykarǵı basqıshına iye:

- oqıwshılardıń kitapqa sanalı túrde mırájáát etiw motivleri hám maqsetlerin biliwi;
- kitaplardıń álemi haqqındaǵı bilimlerdi iyelew;
- oqılǵan kitaplardıń mazmunın óz imkánıyatlarınan kelip shıqqan halda biliwi.

Kitap oqıw oqıwshılardıń mánawiyatın qalıplestiredi. Hár bir xalıqtıń turmıs tárizi, jasaw shárayatı, sóylew mádeniyatınıń rawajlanıwınıń izbe-izligi sol xalıqtıń ruwxıylıǵınıń formasında kórinedi. Olardıń mánawiyatı qádirlenedi, olardıń húrmet kórsetiledi. Tiykarınan sol xalıq mánawiyatın qalıplestiriwshı birinshi faktor tálím - tárbiya procesiniń basqıshpa-basqısh jolǵa qoyılǵanlıǵında bolıp sanaladı. Ruwxıylıq tiykarında tárbiya jatadı. Tárbiya ata - ana, mektep, máhálle sıyaqlı faktorlar tiykarında

qalıpleseedi. Joqarıda sanap ótilgenlerden eń áhmiyetlisi mektep bolıp tabıladı.

Ulıwma bilim beriw mekteplerinde oqıwshınıń mánawiyatın qalıplestiriw ushın xızmet etetuǵın barlıq zárúrlı shárt-sharayatlar islep shıǵılǵan. Bul jaslar tálím-tárbiyası ushın mámleket tárepinen jaratılıp atırǵan joqarı ǵamxorlıq. Biraq, geypara jaǵdaylarda kútilgenindey nátiyje shıqqay atırǵanlıǵı ashınarlı jaǵday.

Kitapqumarlıq mádeniyatı oqıwshınıń oqıp atırǵan shıǵarmasın tolıq túsiniw, onnan kórkem - estetikalıq zawıq alıw, jazıwshı pikiri, dóretpе ideyasın túsiniw hám bahalay alıw, bunnan tısqarı kitap hám kitapxanadan paydalanıw, málímleme-bibliografikalıq apparatınan ózin qızıqtırǵan yamasa zárúr máselelerge tiyisli kitaplardı tawıp alıw hám onnan paydalanıw jolların úyretedi. Kitap tańlaw, onı tez oqıw, oqılǵan kitaplardı basqalarǵa usınıs etiw, abaylap saqlaw da kitapqumarlıq mádeniyatınıń strukturalıq bólimlerine kiredi.

“Kitapqumarlıq mádeniyati” túsiniǵı keń mánide qollanıladı. Atap aytqanda, bul shıǵarmanı ańlaw hám onı túsiniw ushın kitapqumarlıq belgili tayarlıq hám dárejeni talap etedi. Bul hádiyseniń mánisi kitaptı betlew hám onnan ulıwma paydalana biliwden tap dóretiwshilik oqıw, kitap avtorına qızıǵıp, onıń shıǵarmasın tereń talıqlap oqıwǵa deyin baradı.

Oqıwshılarda kitapqumarlıq mádeniyatın qalıplestiriwdiń taǵı bir forması shıǵarma analizi bolıp, bunda aktual máselege arnalǵan ádebiyatlar haqqında oqıwshılardıń sıpatlama beriwden ibarat. Analizler usınıs hám informaciya xarakterine iye. Shıǵarma analizin tayarlawda oqıwshılardıń jası, qızıǵıwshılıǵı esapqa alınadı. Analiz ushın ádebiyatlar sanın belgilewde temanın keńligi, kitapxana fondındaǵı ámeldegi ádebiyatlar kólemi álbette, esapqa alınadı. Analiz ushın 5 kitaptan 12 danaǵa shekem ádebiyat tańlanıp, ilaj 20 -25 minutqa qarattılıwı kerek. Kórkem ádebiyatlar analizi erkin, pedagogikalıq jumıs forması esaplanıp, kóbinese kitap kórgizbeleri aldınnan kórkem ádebiyatqa baylanıslı kesheler, kitap dodalawları sıyaqlı ilajlar menen birgelikte ámelge asırıladı.

Oqıwshılarda kitapqumarlıq mádeniyatın qalıplestiriwde kitaplardıń dodalanıwı da ayırıqsha orın tutadı. Kitaplardıń talqılawın IX hám X-XI klass oqıwshıları menen ótkeriw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı. Kitaplar talqılawı kóbinese shıǵarmalar haqqındaǵı erkin tartıs esaplanadı. Bul ilajlardıń unamlı tárepi sonda, qızıqlı talqılaw oqıwshınıń ǵárezsiz pikirlew kónlikpelerin rawajlandıradı. Kitapqa salıstırǵanda umtılwı kúsheytip, oqıwshılardıń túsiniw alıw qábiletin asıradı hám kórkem estetikalıq talǵamdı bayıtadı.

Oqıwshılardıń tálím-tárbiya beridegi eń baslı wazıypaların tiykarǵı bólimi oqıw shınıǵıwları arqalı ámelge asırıladı. Oqıwshılardıń bilim alıwın hám sóylewin rawajlandırıw sabaq procesinde mámleketlik tálím standartında belgilengen temalar tiykarında oqıwshılardı arnawlı bilim beriledi. Oqıw kónlikpelerin rawajlandırıw barıw menen bir qatarda oqıwshılardıń hár tárepleme jetiliskeń insan ruwxında tárbiyalaw wazıypası da diqqat orayında boladı. Inklyuziv tálimde oqıw hám sóylewdi rawajlandırıw baǵdarlamasınıń maqset hám wazıypalarına kóre oqıw shınıǵıwları arqalı oqıwshılar durıs, sanalı, tez hám kórkem oqıwǵa úyretiledi. Balalar bul proceste kitap penen islesiw kónlikpesine iye bolıp baradı. Olarda kitapqa bolǵan muhabbat sezimi oyatıladı. Oqıwshılardıń sanasınıń

átirapındağı zatlar hám hádiyseler haqqında oyında sawlelendiriwi hám túsınıkların tuwrı qalıplestiriwi ushın olardıń jası hám bilim dárejesin esapqa alıw talap etiledi.

Kitap – insan ómir jolların jaqtılandırıw turıwshı sónbes nur, insannıń ómirine mazmun baǵıshlaytuǵın baxıt dáregi. Hár qanday jaǵdayda da joldas bolıwshı sadıq dos. Insannıń psixikalıq-ruwxıy kámil insan bolıp jetilisiwinde kitaptay kúshli qúdiretke iye qural joq. Sol sebepten, ázel- ázelden ilim juldızları, danıshpanlar pútkil insaniyattı kitap oqıwǵa, onnan bilimniń hám ádeplilikniń sırların úyreniwge baslap kelgen. Tárbıyanıń barlıq kriteriya hám elementleri, dáslep shańaraqta qalıplestirilgenindey, kitapqumarlıq mádeniyatın tárbıyalawda da shańaraqtıń ornı úlken. “Qus uyasında kórgeńin qıladı” degen naqlıǵa tayansaq, bunıń mánisi jáne de aktual basqıshqa kóteriledi.

Haqıyqatında da, shaxs rawajlanıwında shańaraqqa tiyisli ortalıq, shańaraqqa tiyisli qádiriyatlar tiykarǵı qural sıpatında boladı. Ata-ananıń ruwxıy dárejesi, etikalıq kóz qaraları tikkeley perzentke de kóship ótedi. Sonlıqtan, kitapqumarlıq, kórkem ádebiyatqa muhabbatı, insannıń ruwxıy oylawı, tárbıya jaǵdayında kórinetuǵın áhmiyetli ayırmaslıqlardıń biri. Kitap dúnyasına qızıǵıwshı, kórkem ádebiyatqa hámnapes, kórkem ádebiyattan payda alıwshı kewil iyesi ózindegi bul pazıyletlerdi átirapındaǵılǵa, ásirese, shańaraǵına sińdirip baradı. Kitapqa qızıǵıwshı ata-analardıń perzenti de kitapqa ózgeshe mehir beredi. Bul ruwxıylıq ǵáziyesine tábiyiy qızıǵıwshılıq oyatadı. Sol sebepli kitapqumarlıq áwlad tárbıyasında, áwele, ata-ananıń tárbıyalı bolıwı, kórkem ádebiyatqa iqlaslı bolıwı úlken áhmiyetke iye.

Inklyuziv tálimde oqıwshılar arasında kitapqumarlıq mádeniyatın rawajlandırıwda shańaraqtıń, ata-ananıń ornı sheksiz ekenligin ullı oyshılarımızdan baslap búgingi izertlewshileri dálillep bergen.

Máselen, alım B.I. Ganiyeva balada oqıw mádeniyatın tárbıyalawda shańaraqtıń tiykarǵı wazıypaları tómendegilerden ibarat dep kórsetedi:

1. Óz perzentlerinde barlıq informaciya dereklerine bolǵan qızıǵıwshılıqtı oyatıw.

Ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil, 12-yanvardagi «Kitob maxsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish xamda targ‘ib qilish bo‘yicha komissiya to‘zish to‘g‘risida»gi F-4789-son Farmoyishi.

2. Ganiyeva B.I. Kutubxonalarda bolalar o‘qish madaniyatini tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlari. Pedagogika fanlari nomzodi. ...diss. –Toshkent: 2008. 160-b.

3. Madraximova Sh. Kutubxonalikda o‘rnak zarur. / «Ma’rifat» gazetasi, 16-yanvar’ 2013, №5 (8550).

REZYUME. Inklyuziv ta’lim tizimida o‘qituvchilarning kasbiy mahorati va hamkorligi avvalo alohida ehtiyojga ega bolalar bilan ishlashning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq. Ana shu nuqtayi nazardan qaraganda, nogironligi bo‘lgan bolalarda kitobxonlik madaniyatini takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Maqolada inklyuziv ta’limda o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish haqida so‘z yuritilgan.

РЕЗИОМЕ. Профессиональное мастерство и сотрудничество учителей в системе инклюзивного образования связаны, прежде всего, с особенностями работы с детьми с особыми потребностями. С этой точки зрения, совершенствование культуры чтения у детей с инвалидностью является одним из актуальных вопросов сегодняшнего дня. В статье говорится о формировании у учащихся библиотечной культуры в инклюзивном образовании.

SUMMARY. The professional skills and cooperation of teachers in the inclusive education system are primarily related to the specifics of working with children with special needs. From this perspective, improving reading culture among children with disabilities is one of the pressing issues of today. The article discusses the formation of library culture among students in inclusive education.

2. Teması hár túrli dereklerde bay bolǵan jeke shańaraqlıq kitapxana shólkemlestiriw.

3. Shańaraq aǵzalarınń jasına, qızıǵıwshılıqlarına, intellektuallıq potencialına sáykes ádebiyatlardı tańlap oqıwdı úyretiw.

4. Óz perzentlerin kitaplardan paydalanıw qaǵıydaları menen tanıstırıp barıw hám sol arqalı balalardıń oqıwın durıs shólkemlestiriw, olardıń bos waqıtların bólistiriwdegi belsendiligin arttırıw [2].

Mine usı wazıypalardan mayıplıǵı bolǵan oqıwshılar arasında da orınlı paydalana alsaq, olardıń hár tárepleme rawajlanıwına túrtki bolamız.

Shańaraqta kitap tańlaw mádeniyatına hámme de jetereli dárejede dıqqat awdarmaydı. Shıǵarma tańlawda perzentiniń jas hám fiziologiyalıq ózgeshelikleri, ruwxıy dúnyası, qızıǵıwshılıqları hám umtılısların itibarǵa almasa, hár qanday kitap súygish ata-ana buǵan baylanıslı unamlı jetiskenliklerde erise almaydı. Budan oqıw mádeniyatınıń da ayırıqsha norma hám talapları bar ekenligi kórinedi. Usılardı itibarǵa alǵan halda, hár bir shańaraqqa tiyisli kitapqumarlıq mádeniyatın qalıplestiriw ushın tómendegi usınıslardı itibarǵa alıw názerde tutıladı:

- kitap oqıwda bárhama perzentlerge órnek bolıw;
- kitap tańlaw mádeniyatına iye bolıw;
- arnawlı bir waqıtlarda shańaraq sheńberinde gezekpe-gezek kitap oqıp beriwdi jolǵa qoyıw;
- kórkem ádebiyat oqıwǵa jeterlishe qızıǵıwshılıq bildirmey atırǵan, tapsırmalardı waqıtında orınlay almay atırǵan perzent penen bólek shuǵıllanıw.

Juwmaqlap aytqanıımızda, joqarıdaǵı pikirlerden ruwxıy barksamal kitapqumar áwlad tárbıyasında shańaraq áhmiyetli hám bekkem tiykar ekenligi kórinedi. Sol sebepli, jámiyette mayıplıǵı bolǵan shaxslarda da kitapqumarlıqtı rawajlandırıw, oqıw mádeniyatın jetilistiriw boyınsha hár qanday iskerlikte shańaraq penen sáykes pikir alısıp jumıs alıp barıw gózlengen maqsetlerge erisiwge múnásip imkaniyat jaratadı.